

Страшко Стојановски

Правен факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип, Р. Македонија
strasko.stojanovski@ugd.edu.mk

Јадранка Денкова

Правен факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип, Р. Македонија
jadranka.denkova@ugd.edu.mk

МИГРАЦИИ НА МЛАДИ ОД РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА: ДЕМОГРАФСКИ ПОКАЗАТЕЛИ И ПЕРЦЕПЦИИ НА ЈАВНОТО МИСЛЕЊЕ¹

Апстракт

Во трудот се анализираат основните демографски показатели за популациското движење во Република Македонија, со фокус на одредени податоци за миграциските движења. Интензивната миграција, во прв ред на младо население до 40 годишна возраст, со различни интензитети се одвива во последните две декади. Ова е особено карактеристично за постконфликтниот период, но во прв ред се базира на различни социо-економски индикатори. Преку анализа на две анкетни истражувања спроведени во 2014 и 2018 година на Правниот факултет во Штип се вклучуваат различни категории на млади, во прв ред од Источниот дел на Република Македонија. Бидејќи секоја претопставка за иден развој во различни општествени сфери (економија, образование, наука и сл.) се поврзани со демографските потенцијали на младото работноспособно население, преку спроведените истражувања можат да се генерираат одредени претпоставки за потенцијалите на развојот на општеството во иднина.

Клучни зборови: *млади, демографија, миграции, Македонија, Европа.*

¹ Трудот е резултат на проектот „Детерминанти за образовна мотивација и миграција на младите во источниот и југоисточниот регион на Република Македонија“, кој се реализира на Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип.

MIGRATION OF YOUTH FROM REPUBLIC OF MACEDONIA: DEMOGRAPHIC INDICATORS AND PERCEPTIOS OF PUBLIC OPINION

Abstract

In this paper we are analyzing basic demographic indicators for the population movement in Republic of Macedonia, with focus on migration movements. The intensive migration, basically including young population up to 40 years of age, with different intensity, is characteristic for the last two decades. This is typical for the post conflict period, and based on different socio-economic indicators. Through analyses of two surveys conducted in 2014 and 2018 on Faculty of Law in Shtip, are included different categories of youth from the East part of Republic of Macedonia. Every produced theses for future social development (economy, education, science etc.) are dependent from demographic indicators of the youth population, and through the conducted research we can generate assumptions for the potential of general social development.

Keywords: *youth, demography, migration, Macedonia, Europe.*

Вовед

Демографскиот потенцијал на една држава, регион, или населено место, е главниот предуслов за креирање на било какви политики и проектирање на евентуален иден развој (економски, политички, образовен, здравствен и сл.). Оттука, генералните тенденции на демографска депопулација поврзана со нискиот степен на наталитет, во земјите на источна Европа е надополнета со механичка миграција на населението. Дури и членството во Европската Унија и во НАТО, на дел од земјите од бившиот комунистички блок, не ги понуди очекуваните резултати за брз економски развој. Напротив, отворените граници и можноста за мобилност на населението во Бугарија, Романија и Хрватска, на пример, придонесе за масовен одлив на работоспособно младо население. Слични се процесите и во земјите кандидати, како што е случајот со Република Македонија.

Но генеричката анализа на ваквите процеси, во најмала рака истите ги релативизира и сведува на циклични процеси на движене на населението. Во историјата постоеле масовни придвижувања на населението, од големи преселби на народите, миграции во земјите од новиот свет по големите географски откритија, па се до принудните миграции кои настануваат како резултат на распадот на големите империи и војните во 19 и 20 век. Се разбира, економската миграција исто така има свои континуитет, особено доколку зборуваме за земјите од источна и југоисточна Европа. Ваквите тенденции, во главно ги имаат истите карактеристики и во бранови последните два века се одвиваат од исток кон запад.

Основни карактеристики на миграциските движења на младите

Миграциските движења како процес на алокација на населението во глобални размери, дополнително стимулирано од економската диспропорционалност, политичката нестабилност, воените конфликти, но и генералниот глобализирачки тренд на мобилност се интензивира во последните неколку декади. Така бројот на мигранти во светски размери е во пораст од 154 милиони во 1990 година, 175 милиони во 2000 година, па се до 223 милиони мигранти во 2013 година.² Притоа јасно се забележува трендот на миграција на младите категории на население од 18 до 35 годишна возраст дури и во високо развиените земји како што се Данска, Германија, Холандија, Италија, Норвешка, Шведска или Словенија (Cortina, Taran and Raphael (ed.), 2014).³ Покрај економските претпоставки, движечки фактор за миграција кај младите е и образованието, особено на секундарно и терцијално ниво.⁴ Овој фактор за миграција најчесто се однесува на категоријата од 15 до 25 годишна возраст, почесто опфаќајќи ја машката наспроти женската популација и средно-високите сицијални слоеви. Урбано-руралниот карактер на образовните миграции се однесува на повисоките образовни институции, придвижено од избегнување на мануелниот труд во руралните средини и желбата за миграција во урбаните центри кои истовремено се и образовни центри. Во оваа насока, се разбира, значаен е и факторот на надворешна миграција предизвиката од желбата за стекнување најчесто на високо образование иако за истото постојат можности во матичните земји. Многу често, младите кои доаѓаат од земјите во развој, при стекнување со високо образовни квалификации, гледаат можност за трајно иселување (Browne, 2017). Во овој контекст интересно е да се спомене улогата на роднинско-фамилијарните врски како канал за миграција на младите, при што, особено за образовната миграција семејството е главен извор за финансирање на младите. Овој процес има потенцијал да стане ретрограден, доколку образовната се трансформира во економска миграција, кога младите

² Според Извештајот на Меѓународната организација за миграции во 2015 година бројот на мигранти изнесува околу 244 милиони. Или бројот на мигранти во 1970 година изнесува 2, 3 % од светското население, во 1990 година 2, 9 %, а во 2015 година 3, 3 % од вкупниот број на светското население (World Migration Report, 2018).

³ Во земјите од централна и западна Европа неповолните демографски процеси дополнително се поврзани со нискиот наталитет, зголемувањето на старосната граница на населението и мобилноста на младото население. Проценките се дека до 2050 година, земјите членки на Европската Унија би изгубиле повеќе од 70 милиони население. Притоа, на механичката имиграција кон Унијата се гледа како на фактор кој само може да ја ублажи ваквата неповолна состојба (Muenz, 2007).

⁴ Кога се зборува за меѓународниот трансфер на човечки капитал, особено за категориите на младо население кое се стекнува со високо образовни компетенции, многу често се користи терминот „одлив на мозоци“ (brain drain Eng.). Во овој контекст, јасно е забележлива тенденцијата на придвижување на населението од земјите во развој кон високо развиените земји во светот, а можноста за трајна миграција директно е поврзана со понискиот социјален статус во земјите на потекло. Сепак, проценката е дека дека ваквата миграција е оптимална и изнесува околу 10 проценти од младите високообразовни кадри во земјите во развој (Docquier, 2014).

доставуваат финансиска поддршка на членовите на нивното семејство во земјите од кои потекнуваат (Heckert, 2015).

Миграција на младите од земјите на Југоисточна Европа

Традицијата на економско мигрирање на населението од земјите на регионот на Југоисточна Европа дополнително беше надополнета со насилната дезинтеграција на поранешната југословенска федерација, политичката нестабилност, лошата економска политика поврзана со сомнителната приватизација на општествениот капитал, војните и генерално, лошите економски параметри воопшто. Оттука, за многу автори, несомнено, примарен фактор за интензивирањето на миграцијата особено кај младите категории на население е високиот степен на невработеност и сиромаштија. Дополнителни индивидуални варијабли кои влијаат на миграцијата се полот, возраста, степенот на образование, бројот на членови во семејството и семејниот статус, кои исто така, може да влијаат за зголемување или намалување на миграцијата (Malaj and Malaj, 2017).

Според Балканскиот барометар за 2017 година, на ниво на Југоисточна Европа 27 % од населението својот социо-економски статус го определите како подпросечен, со високи 35 % од граѓаните на Албанија и 33 % од граѓаните на Србија. Притоа 45 % од граѓаните во регионот размислуваат да мигрираат и да работат надвор од земјата, или тоа се 50 % од граѓаните на Албанија и Босна и Херцеговина, или 45 % од граѓаните на Македонија (Balkan Barometer, 2017).

Генерално, миграцијата од регионот на Југоисточна Европа има значајни позитивни и негативни реперкусии врз севкупниот потенцијал за социо-економски развој. Така на пример, дотациите од иселениците придонесуваат за развој на економиите на државите во регионот, поттикнувајќи ја потрошувачката и инвестициите. Од друга страна одливот на млада и квалификувана работна рака ја редуцира активноста во рамките на приватниот сектор, надворешната конкуритивност и влијае врз порастот на социјалното трошење наспроти порастот на БДП. Тенденцијата, исто така, зборува дека населението кое емигрира од регионот, е помладо и со повисоко образование од просекот во земјите кои ги напуштаат (Atoyán and Others, 2016).

Според истражувањето на Балканската регионална платформа за младинска партиципација и дијалог, најголем дел од младите во регионот на земјите од Западен Балкан, надвор од државата патуваат еднаш до двапати годишно, најчесто на патувања, одмор со семејството или на обуки или образовни програми. 60 % сметаат дека во нивните земји не се нудат доволно можности за квалитетен живот на младите. Подобриот живот во другите земји, според ова истражување се должи на поголемите можности да се најде добро вработување, поголемите можности за напредок во кариерата, подобро формално и повеќе можности за неформално образование, како и подобри примања. Најголем дел од младите би сакале постојано да се иселат во некоја од земјите членки на ЕУ, а причината за евентуалното напуштање на земјата се бара во поголемите можности за вработување согласно квалификациите кои младите ги поседуваат и подобриот стандард за живеење (Popović and Gligorović, 2016).

Демографски показатели и емиграција на младите од Република Македонија

Базичната демографска слика за Република Македонија подеднакво се базира на индикаторите поврзани со степенот на наталитет и демографски потенцијал и со механичката циркулација на населението поврзани со миграцијата внатре, но пред се надвор од државата. Основните демографски показатели во последните три декади укажуваат на тренд на опаѓање на живородени деца (Графикон 1).

Графикон 1

Број на живородени деца во Република Македонија

Извор: Државен завод за статистика на Република Македонија

Трендовите за миграција на населението во рамките на поширокиот регион на Југоисточна Европа се пресликуваат и во случајот на Република Македонија. Сепак, претставува проблем да се утврди точниот број на емиграција од земјата. Додека според официјалните статистички извори во периодот од 1994 до 2013 година од Македонија емигрирале 11 380 лица, според одредени проценки на меѓународни организации проценката е дека оваа бројка до 2013 година изнесува помеѓу 450 000 и 630 000 лица, или помеѓу 20 % и 30 % од вкупното население.⁵ Притоа, во најголем дел се калкулира со релативно младо и работоспособно население (The Economist, 2017).⁶ Според карактерот на

⁵ Според Светската банка главните дестинации на емигрантите од Република Македонија до 2011 година се Италија, Германија, Швајцарија, Австрија, Словенија, Хрватска, Франција, Австралија, Турција и Канада (Profile of Migration and Remittances: Macedonia, 2012).

⁶ Во рамките на Стратегијата за демографски политики на Република Македонија 2015-2024 година, еден од клучните приоритети е достапност на релевантни податоци за миграциите. Ова зборува за методолошките недостатоци и севкупно, недостатоци во

емиграцијата, истата може да се структурира во три категории: Трајна миграција на семејства или обединување на семејства, Привремена или циркуларна економска емиграција (вработување) или привремена миграција поради образовни цели, обуки или посета на членови на семејството, како и Илегално напуштање на земјата или барање на заштита во трети земји (Bornarova and Janevska, 2012).

Според спроведеното истражување на Динковски и Марковска-Симоска, регионалните трендови се пресликуваат кај младите во Република Македонија. Дури 69 % од студентите изјавиле дека би сакале да работат надвор од земјата, а главната причина се базира на економските претпоставки за подобро вработување и поголеми примања (Dinkovski and Markovska-Simoska, 2018). Според истражување спроведено на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања, доколку би имале можност за студирање надвор од државата, 48, 8 % од младите би сакале да студираат во некоја од земјите членки на ЕУ, а 25, 2 % во САД. Индикативно, според истото истражување е тоа што младите преферираат да работат во државната администрација, наспроти приватниот сектор (Топузовска Латковиќ и др., 2013). Токму слабата развиеност на приватниот сектор, наспроти државниот клиентелизам и очекување, се чини се клучен фактор за дополнително креирање на мотивациски фактори за миграција на младите надвор од државата.

Сепак, главниот фактор за миграција на младите и понатаму останува недостатокот на можности за вработување, особено во областите согласно стекнатите образовни квалификации. Според последните статистички податоци од Државниот завод за статистика на Република Македонија за првиот квартал од 2018 година, од 82 163 работоспособни на возраст до 24 години, 45 770 се вработени, а 36 393 се регистрирани како невработени (Државен завод за статистика на Република Македонија, 2018). Иако постои блага тенденција на намалување на невработеноста кај младите, сепак процентот останува релативно висок. За илустрација, табелата подолу нудиме податоци за периодот 2011-2014 (Табела 1).

Табела 1

Стапка на невработеност според возрасни категории, во проценти
Според Акциониот план за вработување на младите во периодот 2016-2020 (Зинзарова и Ванчов, 2017).

Возрасна група/година	2011	2012	2013	2014
До 24 години	55, 3 %	53,9 %	51, 9 %	53, 1 %
25-29 години	47 %	47 %	45,5 %	45,1 %

ефективноста за прибирање на податоци на државните органи и институции Министерство за труд и социјална политика на Република Македонија, 2015).

Според анализите на официјалните статистички податоци не постои драстична разлика помеѓу емиграцијата и имиграцијата во Република Македонија, ниту според регионалната застапеност, ниту според полот, возраста, брачниот статус и сл. (Sotiroski and Hristoski, 2014). Сепак, ваквите податоци се далеку од реалната слика и фактичка состојба.

30-64 години	28,7 %	26 %	24 %	22,9 %
---------------------	--------	------	------	--------

Според истражувањето на Занзарова и Ванчов постојат неколку сериозни индикатори кои влијаат врз степенот на емиграција кај младите. Како, што може да се забележи од претходно изнесените податоци, младинската невработеност е клучниот фактор, но исто така тука влијаат нејасните демографски политики и показатели во државата, кај што бројот на вработени останува речиси ист а бројот на невработени се намалува, како и лошиот квалитет на формалното образование (Исто).

Резултати од истражувањето

Методологија на истражувањето

Во продолжение ќе бидат презентирани резултатите од два анкетни прашалници спроведени од тим на професори и студенти на Правниот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип. Двете анкети се однесуваат на испитаници млади до 35 години од Источниот и Југоисточниот плански регион во Република Македонија. Најголемиот дел од испитаниците се од македонска етничка припадност и христијанска вероисповест, а според статусот најзастапени се средношколци од средните училишта во регионите во кои се врши истражувањето и студенти од Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип. Првата анкета е реализирана во 2014 година на примерок од 207 испитаници, додека втората е реализирана во 2018 година на примерок од 298 испитаници.

Резултати од истражувањето

Од истражувањето можеме да забележиме дека најголем број од младите би заминале во друга држава. Притоа постои незначително отстапување во резултатите во 2014 и 2018 година (Табела 2). Ваквата состојба ја одразува регионалната перцепција на младите, а исто така, е во корелација со резултатите од слични истражувања во Република Македонија.

Табела 2

Дали би заминале во друга држава	Да	Не	Не знам	Нема податок
2014	77,3 %	9,7 %	11,1 %	1,9 %
2018	76,8 %	5,7 %	15,8 %	1,7 %

На прашањето Зошто би заминале во друга држава?, забележлива е разлика во ставовите на младите. Имено, јасно е воочливо дека се зголемува тенденцијата на младите да го продолжат терцијалното образование надвор од државата, па следствено повеќе од младите во 2018 година би заминале надвор од државата поради учење или студирање.⁷ Сепак привремениот карактер на идејата за

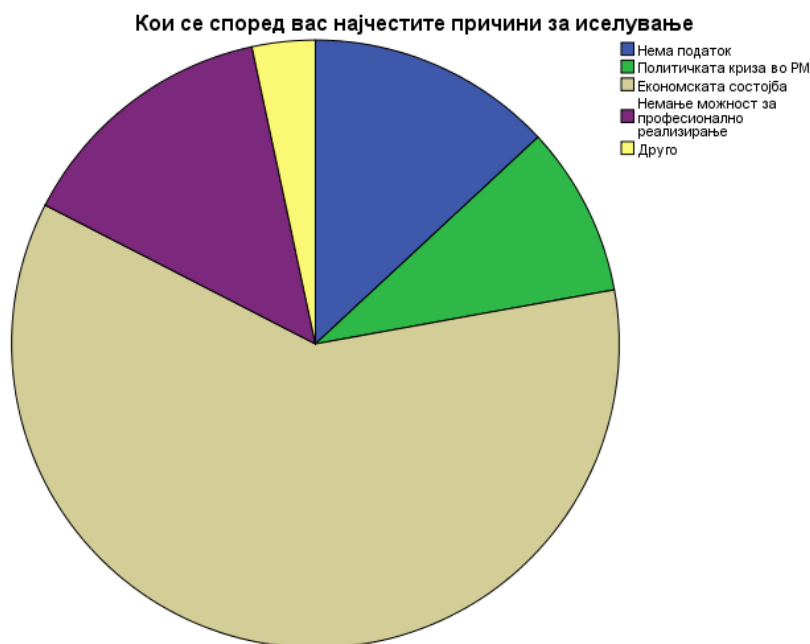
⁷ Општиот тренд покажува дека околу 10 % од средношколците планираат своето образование да го продолжат на универзитети надвор од државата. Покрај традиционалните образовни дестинации поврзани со универзитети во Западна Европа

иселување на младите, како и економската основа на истото, се огледува во фактот дека најголем дел би заминале поради заработувачка (Табела 3). Оттука, според последното истражување од 2018 година, лошата економска состојба е главната причина поради која младите би ја напуштиле државата (Графикон 2).

Табела 3

Зошто би заминале во друга држава?	Туристички	Студирање/учење	Градење на професионална или спортска кариера	Заработувачка	Друго	Нема податоци
2014	15,5 %	7,7 %	14 %	57 %	1 %	4,8 %
2018	12,4 %	18,8 %	12,8 %	41,6 %	4 %	10,4 %

Графикон 2

и САД, како и Бугарија и Грција во соседството, последниот тренд укажува дека голем број на средношколци од Македонија, универзитетското образование го продолжуваат на некој од универзитетите во Словенија. Оттука процентот на оние кои ќе студираат надвор од државата во иднина се очекува да расте (Stojanovski, Denkova and Marolov, 2018).

Од спроведените истражувања можеме да забележиме дека незначително се намалува процентот на млади кои се ориентирани кон трајно иселување од државата. Но, доколку го имаме фактот дека оние кои се неодлучни речиси двојно се зголемени, а се намалува процентот на младите кои тврдат дека по одредено поминато време надвор од државата би се вратиле, тогаш, можеме да генерираме спротивен заклучок, или во најмала рака да покренеме извесен сомнеж (Табела 4).

Табела 4

Дали по подолг претстој во друга држава би се вратиле во Македонија?	Да	Не	Не знам	Нема податок
2014	50, 2 %	17, 4 %	28 %	4, 3 %
2018	40, 3 %	15, 8 %	41, 9 %	2 %

Најпопуларни дестинации за младите во регионите кои се предмет на истражување се Германија, САД и како што може да се забележи од последното истражување Швајцарија (Табела 5). Интересно е дека во Источниот и Југоисточниот регион на Република Македонија иселувањето се одвива во бранови, при што во различни временски интервали, популарни се различни земји. На пример, до 90-те години од минатиот век најпопуларна е Германија, подоцна, во првата декада од овој век, голем дел од иселувањата беа насочени кон Италија, за денес, најпопуларна дестинација да стане Швајцарија. Преференцијата на САД, сепак во голема мера, никогаш не предизвикала значителни иселувања во овој правец.

Во која од наведените земји гледате можност за вработување или трајно иселување?	2014	2018
<i>САД</i>	30, 4 %	16, 8 %
<i>Германија</i>	30, 9 %	24, 5 %
<i>Велика Британија</i>	7, 2 %	5 %
<i>Скандинавските земји</i>	9, 2 %	4, 4 %
<i>Италија</i>	2, 9 %	2 %
<i>Катар/Дубаи</i>	7, 7 %	3, 4 %
<i>Авганистан/Ирак</i>	1 %	0, 3 %
<i>Швајцарија</i>	/	22, 1 %
<i>Во ниту една</i>	3, 9 %	1, 3 %
<i>Друго</i>	4, 3 %	3 %
<i>Нема податок</i>	2, 4 %	17, 1 %

Речиси унисони се ставовите на младите и во 2014 и во 2018 година, кога се работи за примарниот фактор, поради кој, при евентуална миграција би се вратиле во државата, а тоа е семејството. Во 2014 година 71, 5 % изјавиле дека во Македонија би се вратиле примарно поради семејството, додека во 2018 година за оваа опција се определиле 69, 1 %. Останатите фактори, како што се подобрените услови за живеење, образование, партнер, градење на професионална кариера и сл., имаат минимален удел во носењето на одлуки на младите. Оттука, можеме да претпоставиме дека генералните услови во државата и поврзаноста на младите со истата укажуваат на негативен однос и очекувања. Од друга страна, западниот индивидуалистички пристап не може да се аплицира бидејќи, исто така, незначителна улога игра и поврзаноста со партнерот. Традиционалноста во општеството се рефлектира во се уште силните врски кои младите ги градат во рамките на семејството и тоа е примарниот елемент кој ги поврзува за локалната средина, државата, па дури и поширокиот регион.

Заклучоци и препораки

Во Република Македонија забележлив е недостатокот на релевантни податоци за миграција на младите и миграција на населението генерално. Десетиците илјади иселени според официјалните статистички податоци не ја отсликуваат реалноста, а според оценките на одредени странски институции бројката најверојатно надминува половина милион. Традиционалните основи за миграција од Република Македонија, како и регионот на Југоисточна Европа се надополнети со глобализирачките процеси на мобилност на населението, но и внатрешните фактори поврзани со политичката нестабилност, слабиот капацитет на институциите, но најчесто со лошите економски показатели. Како што може да се проследи во трудот, економската миграција на младите е предизвикана од високиот степен на невработеност. Следствено, во перцепциите на младите од Источниот и Југоисточниот плански регион на Република Македонија, исклучително е висок процентот на оние кои би сакале да мигрираат во други земји. Емиграцијата не секогаш е поврзана со желбата за трајно иселување, која според истражувањето сепак може да се искачи до 1/5 од младото население. Поврзувањето на младите со локалната заедница и државата во целина најчесто се врзува со семејството.

Следствено според резултатите од истражувањето можеме да ги дадеме следните препораки:

- Поврзување на државните институции и статистички центри со Универзитетите и Невладиниот сектор, со цел разработка на соодветна методологија за утврдување на обемот и карактерот на емиграцијата, особено на младото население;
- По спроведување на соодветни мапирања на миграциите, генерирање на соодветни долгорочни политики за справување со истата;
- Поврзување на научните и истражувачки центри, како и на државните институции, со мигрантските заедници кои веќе егзистираат надвор од

државата, со цел да се направи соодветно сондирање и да се обезбедат услови за делумен поврат во земјата;

- Вклучување на младите во процесот на донесување на одлуки на локално ниво;
- Надворешната миграција може да се намали само со спроведување на мерки за внатрешна децентрализација и јакнење на локалните заедници;
- Зајакнување на традиционалните семејни вредности.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Atoyan, Ruben and Others (2016) Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe. IMF Staff Discussion Note.
- Balkan Barometer 2017, Public Opinion Survey. Sarajevo: Regional Cooperation Council Secretariat (RCC).
- Bornarova, Suzana and Verica Janeska (2012) Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe, Final Country Report, The Former Yugoslav Republic of Macedonia. European Commission, DG Employment, Social Affairs and Inclusion.
- Browne, Evie (2017) Evidence on education as a driver for migration. Bo, Helpdesk Report: Knowledge, evidence and learning for development.
- Cortina, Jeronimo, Patrick Taran and Alison Raphael (Ed.) (2014) Migration and Youth: Challenges and Opportunities. Global Migration Group: UNICEF.
- Dinkovski, Vladimir and Silvana Markovska-Simoska (2018) Brain drain as a function of sustainable development in the Republic of Macedonia. Bo, *Industrija*, Vol.46, No.1, стр. 173-189.
- Docquier, Frédéric (2014) The brain drain from developing countries. Bo, *IZA World of Labor*. wol.iza.org.
- Heckert, Jessica (2015) New perspective on youth migration: Motives and family investment patterns. Bo, *Demographic Research: Volume 33, Article 27*, стр. 765-800.
- Malaj, Emi and Visar Malaj (2017) Poverty and Migration in Western Balkan Countries. Bo, *European Journal of Multidisciplinary Studies*, Vol.4, Nr.2, стр. 51-57.
- Muenz, Rainer (2007) Aging and Demographic Change in European Societies: Main Trends and Alternative Policy Options. Discussion Papers, NO. 0703: Hamburg Institute for International Economics.
- Popović, Marija and Aleksandra Gligorović (2016) Youth Mobility in the Western Balkans the Present Challenges and Future Perspectives: Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Kosovo, Serbia, the former Yugoslav Republic of Macedonia. Balkan Regional platform for youth participation and dialogue.

- Profile of Migration and Remittances: Macedonia (2012) World Bank Report. (Види <http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/Macedonia.pdf>). Пристапено 25. 07. 2018 година.
- Sotiroski, Kosta and Pija Hristoski (2014) Statistical Performances of Population Migration in the Republic of Macedonia at the Beginning of the 21st Century. Во, *Migracijske i etničke teme* 30-1. стр. 33–65.
- Stojanovski, Strashko, Jadranka Denkova and Dejan Marolov (2018) Higher Education in Republic of Macedonia: Challenges and Perspectives. Во, *Balkan Social Science Review*, Vol 11. стр. 95-115.
- The Economist (2017) Macedonian emigrants estimated at more than 30% of population. (<http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=285169212&Country=Macedonia&topic=Economy&subtopic=Forecast&subsubtopic=Economic+growth&u=1&pid=746725858&oid=746725858&uid=1>) Пристапено 24. 07. 2018.
- World Migration Report of 2018, Geneva, International Organization for Migration (IOM).
- Државен завод за статистика на Република Македонија (2018) Активно население во Република Македонија, Резултати од Анкетата за работна сила, I тримесечје од 2018 година. Работоспособно население според економската активност, по возрастни групи и по пол.
- Зинзирова, Сања и Димитар Ванчов (2017) Како до намалување на младинската емиграција од Република Македонија?. Скопје: Платформа за мултикултурализам.
- Министерство за труд и социјална политика на Република Македонија (2015) Стратегија за демографски политики на Република Македонија 2015-2024 година.
- Топузовска Латковиќ, Марија, Мирјана Борота Поповска, Елеонора Серафимовска и Анета Цекиќ (2013) Студија за младите во Република Македонија. Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања.

